

УДК 811.163.1:271.2 (477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2026.27.3>

Геннадій ГОНЧАРОВ, канд. філос. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-5335-1152
e-mail: gongarovgenadij63@gmail.com

Харківська державна академія фізичної культури, Харків, Україна

РЕЛІГІЙНИЙ ДИСКУРС У ВІДСТОЮВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В БОГОСЛУЖБОВОМУ ВЖИТКУ

Вступ. Наголошено, що відстоювання української мови в богослужбовому вжитку має глибоке історичне коріння і опиняється у низці сучасних викликів, пов'язаних із церковною традицією. Релігійні діячі, такі як Іван Огієнко, Арсен Річинський, наголошували на священному значенні рідної мови, стверджуючи, що "мова – серце нації: вимре мова – вимре нація".

Методи. Застосовано логічний метод узагальнення, здійснено теоретичний аналіз оглянутих наукових публікацій, монографій. Використано філософський метод релігійного дискурсу як системи мовлення, читання текстів, символів, ідей та практик у православній традиції, який дає можливість заглибитися у літургійні тексти, а також соціально-культурні вияви віри, які формують спільне розуміння духовного, морального та сакрального в суспільстві за допомогою мови спілкування.

Результати. Виявлено, що протягом століть українська мова піддавалася численним заборонам і утискам з боку імперських влад (зокрема, Російської імперії, яка видавала такі документи, як Валувський циркуляр та Емський указ). Ці дії мали на меті витіснити українську мову з усіх сфер суспільного життя, включаючи церкву. Використання в храмах живої, сучасної української мови під час богослужінь є ключовим елементом. Аргументовано, що служби незрозуміло церковнослов'янською мовою не дають вірянам усієї духовної користі. Доведено, що для багатьох вірян та частини духовенства церковнослов'янська мова помилково асоціюється з єдиною "традиційною" і "правильною" мовою богослужіння, тоді як використання сучасної української мови сприймається як модернізм або порушення канонів. Відстоювання української мови в богослужінні часто перетинається з питаннями державотворення та протистоянням впливу Росії (через використання московського варіанта церковнослов'янської мови).

Висновки. Обґрунтовано, що мова церкви є важливим складником національної ідентичності та суверенітету. Українські церкви, зокрема Православна Церква України (ПЦУ), працюють над поступовим впровадженням української мови, визнаючи її важливим елементом єднання народу та Церкви. Молитва рідною мовою розглядається як прямий шлях до Бога, що підкреслює її фундаментальну важливість для віри та духовного життя.

Ключові слова: релігійний дискурс, рідна мова, українська мова, церковнослов'янська мова – атрибут національної держави.

Вступ

З виникненням і поширенням християнства на землях Київської Русі, коли почала формуватися богослужбова практика, постало питання мови. Перед духовенством став вибір, якою ж мовою відправляти Літургію, бо для українського народу так звані сакральні мови – грецька, латинська, єврейська – були не знайомі. Існують дві основні позиції щодо мови Літургії православ'я – переходити повністю на живі літературні мови чи діалекти, що зрозумілі та доступні всім, або залишатися на позиціях сакральної, освяченої багатовіковою традицією, мови церковнослов'янської. Через своїх пророків в одкровеннях, з приходом Ісуса Христа на землю, Бог Всевишній не перстає мовити до людей і вислуховувати нас, "слово Боже" – це слово Боголюбське. Ми розмовляємо нашою, людською мовою, ми не можемо інакше. Цю тему можна висловити у формі риторичних запитань, що їх свого часу формулював професор Іван Огієнко: "Протягом української історії якою мовою користувалися в українській церкві? Яка мова повинна панувати в ній?" (Огієнко, 1931а). Звертаючи увагу на боголюбську природу Ісуса Христа, аналізуючи комунікацію людина-Бог, бачимо, що Син Божий розмовляв звичайною мовою арамейською, яка була побутовою, розмовною для євреїв дві тисячі років, тому, відповідно, якась окрема мова "священна" не може зберігати за собою виняткового права в релігійному дискурсі на діалогове спілкування з Небесним Світом.

Мета і завдання: спробувати знайти відповідь на питання, яка мова повинна бути і є вкрай важливою в богослужбовому вжитку, через призму історичних подій релігійного дискурсу. Це питання постійно викликає дискусії, з одного табору "великих знавців мовознавців"

звучить твердження, що мова богослужіння має бути тільки церковнослов'янська, бо так було споконвіку, ця мова освячена древністю, нею молилися наші батьки і прабабушки, майже всі релігії мають сакральну мову для богослужінь. Поряд із розмовною мовою живе мова, створена для спілкування з Богом. З другого табору, патріотично налаштованих, кажуть, що тільки українська, бо це мова нашого народу. Всіма мовами можна звертатись до Господа і не потрібно для цього звертатись до якихось древніх, сакральних мов, у яких зрозумілі уривки фраз. Актуальність дослідження впливає з насущної потреби комплексного аналізу й аргументованого доведення необхідності вживання української мови в богослужіннях в українських храмах. Це питання гостріше постало під час повномасштабної війни під час загрози знищення нашої країни, нашої ідентичності, нашої культури, наших традицій, нашої мови, нашої Церкви.

Методи

У дослідженні застосовано логічний метод узагальнення, здійснено теоретичний аналіз оглянутих наукових публікацій, монографій, власний досвід автора як священника. Використано філософський метод релігійного дискурсу як системи мовлення, читання текстів, символів, ідей та практик у православній традиції, який формує спільне розуміння духовного, морального та сакрального в суспільстві за допомогою мови спілкування.

Результати

Наведені аргументи на підтвердження тої чи іншої думки щодо використання богослужбової мови мають для кожного "табору прихильників" свої сильні і слабкі сторони. Ці аргументи ми спробуємо проаналізувати, відповідно, цей аналіз різних поглядів дасть можливість зробити висновок або дати розв'язок проблеми, або

© Гончаров Геннадій, 2026

опинитися в глухому куті історичного процесу, тому що, на жаль, через стислий обсяг запропонованої статті неможливо проаналізувати весь потенціал історичного матеріалу. Своєчасність окресленої проблематики зумовлена тим, що проникнення у релігійну сферу й поступове утвердження української мови поряд із церковнослов'янською в різні історичні епохи супроводжувалося та супроводжується нині більш або менш гострим, часто дискусійним обговоренням, яке потребує відповідного лінгвістичного і політично-ідеологічного інтерпретування (Невідомська, & Лісняк, 2018, с. 40). У давній Київській Русі богослужіння довгий час проводили церковнослов'янською, але треба розуміти, що на той період ця мова не була такою вже чужою, люди її якимось розуміли, бо вона була близька до староукраїнської, хоча навіть тоді не всі однаково добре все сприймали. Церковнослов'янську – універсальну – мову створили в IX столітті Кирило і Мефодій, щоб перекласти Біблію і Літургійні тексти: "Слов'янська писемність, яку створили брати-іноки Кирило та Мефодій, має найдосконалішу в Європі фонемо-графічну азбуку – кирилицю (глаголицю) побудована за тим же фонемо-графічним принципом), що стала основою багатьох слов'янських алфавітів. Причини її створення – це навернення до християнства, приєднання до Православної Церкви двох цілих слов'янських народів, двох держав – Болгарії та Моравії. Додамо, що в цей же час відбувалася християнізація Київської Русі за князя Аскольда. Давньослов'янські тексти стали тим "спільним джерелом народності", що допомогло слов'янам, не отатаритись, не онімечитись і зберегти свою самобутність і культуру". Це був революційний крок, адже на той час панувала думка, що Бога можна славити лише трьома "священними" мовами. Відомо, що святий Кирило заперечив "триязичну ересь", за якою вести Богослужіння і проповідувати Святе Письмо можна було тільки трьома "священними" мовами – грецькою, латинською, єврейською. Це ті мови, якими Пілат зробив напис на таблиці, прибитій над розп'ятим Ісусом Христом. То правильніше було б їх назвати "пілатовими", а не "священними", солунські брати не тільки узаконили у практиці Христової Церкви мови слов'янські, але й відстоювали право інших народів мати Святе Письмо рідною мовою" (Біленька-Свистович, & Рибак, 2000, с. 329). Згодом саме церковнослов'янська мова стала основою богослужінь у Київській митрополії, тому що її якимось розуміли і вона була єдина на той час мовою, покладеною на Абетку. Якщо так, то чому питання, яка мова повинна вживатися на богослужінні в Українських храмах, викликає запеклу ідеологічну боротьбу?

У розмовній та писемній практиці, у церковній проповіді, в деяких місцевих перекладах Євангелія, у літописах, у ділових паперах кілька століть вільно й широко доповнювали себе два уживаних джерела: українська мова (розмовна та книжна) і церковно(старо)слов'янська як її духовний стиль. Але вже третє століття в українських православних церквах, якщо і звучить церковнослов'янська, то частіше московського, а не київського ізводу, який широко побутував у XVII ст., за часів Богдана Хмельницького. Цар Петро I у 1720 році, забороняючи друкувати церковні книги в Києво-Печерській Лаврі та в інших типографіях підлеглої йому України так, щоб не було ніякої різниці з відповідними книгами московськими, заборонив саме київський ізвод так званої церковнослов'янської мови. Знищення української державності і культури почалося зі знищення духовного стилю староукраїнської мови, вилучення її корінних церковнослов'янських елементів (Біленька-Свистович, & Рибак, 2000, с. 331).

Тому новизна теми статті – це спроба в паралельних векторах релігійного дискурсу розглянути вплив церковнослов'янської мови як богослужбової в минулому на сучасну українську мову, що, очевидно, в різні історичні епохи застосування була неоднаково залежною від конкретних обставин суспільного буття, а також з'ясувати важливість національної мови як фактора формування сучасного православ'я. Можливо, наведений аргумент в аналізі мовного дискурсу не науковий, а радше психологічний, як остання крапля доведення до відчаю. Коли рідні – батьки, жінки чи діти загинуть воїна, якого привезли з фронту, звертаються до священника ПЦУ, щоб відправити чин похорону, кажуть: "Ми принципово не бажаємо, щоб відспіював "москаль", вичитуючи молитви рашистською мовою".

Мова – це не лише великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття, з того часу, відколи людина стала людиною, як кажуть мислителі світового масштабу. У новітній час мова стала одним з головних атрибутів кожної національної держави. У всіх національних державах головний консолідаційний інструмент – це мова. У більшості держав світу мові як одному з основних атрибутів державності приділяється така ж увага, як і національній безпеці та добробуту нації. Олена Предко звертає увагу на те, що під час російсько-української війни Росія активно використовує мовні релігійні наративи для обґрунтування своєї агресії та мобілізації підтримки серед населення, "коли використання релігії як засобу маніпуляції та розділення суспільства створює додаткові виклики для національної безпеки України. В умовах війни релігійна ідентичність стає важливим фактором національної ідентичності та самосвідомості українців, позаяк підтримка незалежності української Церкви стає символом національної самостійності та опору російській агресії" (Предко, 2025, с. 49).

В Україні довгі століття як за царського, так і за комуністичного режимів нав'язувалася думка, що мова в житті людини є другорядною, етнографічним явищем, водночас були спроби змінити свідомість українців через знищення культурної спадщини, традицій і головне – мови. Арсен Річинський, видатний український громадський діяч, науковець-релігієзнавець, у своїх працях звертає увагу на те, що: "Не випадково з метою асиміляції нашого народу всі недруги його самобутності намагалися (і нині не відмовляються) усунути перешкоду – вікові традиції, звичаї та обряди українства. Під московською займанщиною чільне місце посіла проблема мови Богослужіння як знаряддя великодержавної колонізаторської політики. Від неї не відмовляються імперські сили Москви в мареві "єдиної і неделимої". У цьому зв'язку залишається джевою і недоступною думка А. Річинського про рідну мову богослужіння та церковну літературу, які покликані (відповідно до релігійної психіки й давніх традицій українського народу) одухотворювати предметним критерієм благовір'я любов'ю до Бога через земну благодать до ближнього (Гудима, & Андрейчин, 2007, с. 24).

Інтерпретуючи Річинського, видатний чеський мислитель Шафарик висловив свою думку: "народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає і відрікається, виконує над собою самовбивство", і такий спосіб мислення, на жаль, ще притаманний багатьом людям (Сушко, & Левицький, 2012, с. 3).

За таких умов у суспільстві, з одного боку, здійснюється пошук опори в національних традиціях, усталених світоглядних уподобаннях, з іншого, конструюються нові інструменти осмислення реальності та керівництва до

дії. За таких обставин відбуваються процеси сприйняття та інтерпретації суспільних подій, ідентифікації, "перекодування" символів, осмислення сутнісних ознак та функцій соціальних явищ, символічного "привласнення" та формування нормативних варіантів їх інтерпретації, культурних форм, за допомогою яких здійснюється самоідентифікація суб'єктів, символізація простору проживання, перетворення стереотипів сприймання й інтерпретації на важливий складник культурної традиції (Борейко та ін., 2021, с. 210). Продовжуючи цю думку, видатний філолог і церковний діяч Іван Огієнко, висвітлюючи історію церковнослов'янської мови від найдавніших часів до XVIII ст., вказує на постійне контактування цієї мови з живими слов'янськими мовами: "Щоби пристосувати церковну мову до народного розуміння, постійно замінюють застарілі граматичні форми на більш живі. Такі зміни йдуть без перерви з XIV ст." (Огієнко, 1931а, с. 16–24). Якою мовою протягом української історії користувалися в українській церкві? Яка мова повинна панувати в ній? Мови всіх народів постійно змінюються, бо змінюється умови життя і мислення людей. Проблема зв'язку народної розмовної мови і книжної, особливо її церковнослов'янського різновиду, гостро постала в Україні ще 400 років тому. Але вона успішно розв'язувалася тим, що в XVI–XVII ст. у численних братських школах діти навчалися грамоти за Псалтирем та Часословом слов'янською мовою київського ізводу, тобто максимально пристосованою до "простої", української. Це два різновиди однієї писемної мови, що мають спільну орфоепічну, лексичну і синтаксичну основу. Процес їх контамінації був насильно перерваний багатьма царськими указами; спочатку, можна сказати, "живцем" перенесений до Москви, а потім повністю блокований в українській церкві та школі, особливо вищій (Біленька-Свистович, & Рибак, 2000, с. 328). На ці запитання намагалися знайти відповіді українські науковці, праці яких ми зможемо розглянути, наприклад, І. Огієнко, А. Річинський, О. Саган, А. Колодний, С. Здіорук, І. Ортинський, О. Предко, Ю. Борейко, К. Вергелес, Я. Ісаєвич, Л. Невідомська, С. Лісняк, Р. Сушко, П. Спасенко, К. Серажима, С. Ярмусь, Л. Біленька-Свистович. Аналізуючи вкрай проблемну тему, звернемося до енциклопедичної спадщини Івана Огієнка – мову в Церкві він органічно пов'язував передусім з культурою та духовністю українського народу, бо саме в цьому напряму думки вченого і великого патріота постійно перепліталися з такими ключовими поняттями, як народ, його культура, мова, церква і Слово Боже. І. Огієнко стверджує, що українська мова бере початок з княжої доби, коли користувалися церковно-слов'янською писемною мовою, тексти якої читалися з українською вимовою, а згодом до цих текстів під час переписування книг в Україні підсвідомо вставлялися українські слова. Цей стан тривав і в XV–XVII ст., коли жива, так звана "проста" українська мова, почала опановувати конфесійні тексти, а в церкві теж "одна була вимова богослужбового тексту – українська", стверджував учений. Використання української лексики, української вимови церковних текстів з українським наголосом професор І. Огієнко доводить і засвідчує в перших церковних пам'ятках України-Русі, а з XVI ст. українською мовою перекладаються Євангелія та інші богослужбові книги, готуються, публікуються та виголошуються проповіді, на що вказує поява Євангелій учительських. Таким чином виникають варіанти церковнослов'янської мови редакції, ізводи. З цього приводу І. Огієнко зауважує, що по православних церквах у слов'янських народів ніколи й не було

зовсім однакової вимови, не було її навіть у IX–XI віках, бо кожний слов'янський народ ще з початку заведення слов'янської служби мав свою власну церковну вимову богослужбових текстів, більшою чи меншою мірою наближену до живої народної мови (Огієнко, 1931б, с. 4–10). Саме мова є одним з основних елементів тягlosti культури, вона окреслює етнічну належність носіїв культури і таким чином стає важливим чинником етнонаціонального розвитку. В Київській Русі від часу прийняття християнства розвинулася писемність у церковнослов'янській мові, на яку перекладали Євангеліє та інші літургічні та богословські книги Кирило та Мефодій, пізніше їхні учні та продовжувачі. Як "сакральна" ця мова вживалася православними українцями, а згодом і греко-католиками впродовж усього розглядуваного періоду. На її основі створено мову, якою писалися літописи, житія святих, публіцистичні пам'ятки. Природно, що до літописів, юридичних актів, приватних листів і записів проникало так багато рис поточного мовлення, особливостей східнослов'янських діалектів, зокрема, протоукраїнських, а пізніше українських, що деякі дослідники вважають мову оригінальних пам'яток Київської Русі окремою мовою, для якої і приймають назву "давньоруська мова". Інші дослідники гадають, що обережніше було б говорити не про давньоруську писемну мову, а про давньоруський (східнослов'янський) варіант церковнослов'янської (Ісаєвич, & Александрович, 2001, с. 4). Тут ми можемо використати ще один аналітичний метод дослідження цієї проблеми – релігійний дискурс. Парадигма дискурсу розглядається дослідниками як сукупність пізнавальних принципів і прийомів відображення суспільної реальності, що визначають логіку організації знань і моделі теоретичного витлумачення мовленнєво-мисленнєвих явищ. Одним із визначних інституційних видів дискурсу є його релігійний різновид комунікацій, який ще більше розширює кордони досліджень, підіймаючись на лінгвістичну платформу, позаяк формуються теоретичні засади її фундаментальних положень, функціонування й особливого впливу. Релігійна мова та її функціонування у різних сферах релігійного та світського життя є спільним об'єктом дослідження філологів і релігієзнавців (Спасенко, 2013, с. 121). Релігійне слово є центральною одиницею вираження релігійного контакту. В Храмі під час Служби ми усвідомлюємо, що слово безпосередньо бере участь у системному, зв'язному процесі між мовою та релігією. Ця система полягає в комунікації: від Бога через священника – до людей, від людей – через священника до Бога. Те, що Бог прагне спілкування з людьми, є очевидним, це проявляється на сторінках Біблії, і воно завжди є активним. Чи людина сама щиро жадає мати особисті відносини з Богом? Чи прагне вона бути активним комунікантом і пізнавати Його через Святе Письмо та життєві ситуації? Бог бажає щирого служіння серця людини, котре готове приймати Його Слово, працювати над собою та змінювати свій характер. Служіння та пізнання Бога містить не тільки форму, але й те, що є набагато важливішим: її зміст, сутність і, головне, розуміння. А розуміння можливе за умови уважного не тільки слухання, а й чуття (Саган, 1999, с. 60). Воно являє собою двобічний мовний знак, який передбачає наявність матеріального (формального) та ідеального (змістового) аспектів, релігійна мова є особливою кодовою системою засобів передавання духовних значень. Текст є матеріальним складником мови, а релігія є практичною духовною сферою її використання. Ці два поняття є актами комунікації. Можна погодитися з деякими дослідниками, які відрізняють

релігійну мову від світської за допомогою таких ознак: сфери вживання, наявних засобів вираження ідей і наявності низки екстралінгвальних чинників. Це мова релігійних доктрин, істин, положень, молитов, проповідей, пісень розуміється під релігійною мовою, котра слугує і позначається як релігійний дискурс, релігійний стиль, релігійно-проповідницький стиль, релігійна комунікація, конфесійний стиль, це поєднання мови, культури її ідеології (Серажим, 2001, с. 7–12). Продовжуючи аналізувати богослужбове питання мови, звернемося до іншого аспекту нашої теми. У цьому нам буде в пригоді монографія Анатолія Колодного "Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників". Разом з автором монографії звертаємо увагу на те, що в історії України суспільство виявилось часто "українонаціонально" не зорієнтованим, найбільш конфліктогенним і залежним від впливів на нього зовнішніх чинників, зокрема Ватикану і Московського Патріархату, ісламських центрів. Ця конфліктність своєрідно вийшла на національні кордони, постала навіть одним із чинників міждержавних відносин. Зокрема, втручаючись у релігійне життя України, Російська Православна Церква тримає під своїм впливом і зорієнтованістю на так званій "руський мир" вірян найбільшої в Україні релігійної спільноти – Української Православної Церкви. Вселяє у їхню свідомість переконання у відсутності такого етносу, як український, неприродності української мови під час використання її в богослужінні, що взагалі є абсурдним. Автор статті погоджується з А. Колодним, що, оскільки значення різних конфесій християнства в поступі українства було надто суперечливим, то це пояснює наявність різних оцінок українськими мислителями природи релігійного феномену, його впливу на національне життя. При цьому обстоюється думка, що наші мислителі прагнули так чи так поставити християнство на службу національному розвитку. Якщо Григорій Сковорода намагався втілити це через заклик до утвердження кожного, зокрема, в принципах християнського життя, пізнання "сродності" свого покликання у ньому, то кирило-мефодіївці висловлювали ідею місійної ролі українства в слов'янському світі, а Іван Франко прагнув підпорядкувати релігію культурному розвитку українства" (Ткачук та ін., 2017, с. 146–154). На це звертає увагу відомий український релігієзнавець Олександр Саган, говорячи про роль сучасної української мови в православ'ї, наголошуючи на її важливості для розвитку Православної Церкви України (ПЦУ) та подолання "московського впливу", підтримуючи перехід на українську мову як основу національної церковної ідентичності та "конституціонування" українського православ'я, розглядаючи це кризь призму історії, культури та світового контексту, що відображено в його працях та інтерв'ю, присвячених питанням церковного будівництва та мовної політики. "Українська мова теж виступала одним із важливих факторів онаціональнення православного культу, бо ж саме вона є вагомим фактором у становленні свідомості народу. Мова найбільш повно відображає національний дух, органічно злита з тим середовищем, де вона виникла і найкраще передає наявні тут реалії. І хоча народ за певних екстремальних умов може жити й зберігати свою сутність і без національної мови, проте в такому разі він за порівняно короткий час починає неухильно деградувати як певна суспільна спільнота. Мова – основа нації, двох-трьох поколінь за сприятливих умов може бути достатньо для того, щоб перетворити одну національність на іншу" (Саган, 1999, с. 101). Цікаво, яка ж думка Біблії щодо цього питання, і чи є там

взагалі щось на цю тему. Не раз була чутка, що різні мови – це наслідок гріха, адже Бог розділив народи, які будували Вавилонську Вежу, таким способом покаравши їх. Але, якщо вдуматися, Біблія дає трохи іншу картину. Бог розділив мови, не просто щоб покарати, а щоб зупинити зло, люди тоді хотіли збудувати вежу до неба "зробити собі ім'я", забути про Бога, і саме розділення мов зупинило цей бунт. Тобто це був не просто наслідок гріха, а наслідок інструменту Божого впливу і Його милості. А далі ми бачимо ще цікавіший момент: у Книзі Неемії описано, як юдеї повернулися до Єрусалиму після полону, і Неемія помітив: "А їхні сини говорили наполовину по-ашдодському і не вміли говорити по-юдейському, а говорили мовою того чи того народу. І докоряв я їм, і проклинав їх, і бив деякого з них, і рвав їм волосся, і заприсягав їх Богом..." (Біблія, 2004, Неем.13:24-25). Незнання рідної мови, а знання лише мови інших народів він розцінив як проблему. Бо все ж мова – це не просто звуки, це пам'ять, віра, ідентичність, якщо діти перестають розуміти мову писання, вони віддаляються від віри, і ось тут головне: мова Богослужіння має бути такою, щоб люди розуміли, що чувають, бо Бог не вимагає від нас якихось магічних звуків, які мають бути тільки конкретною мовою, Йому не потрібен набір священних слів, які ніхто не розуміє. Він хоче щирості. А щирість можлива лише тоді, коли ти розумієш, що говориш і чуєш. Апостол Павло колись написав: "У церкві волю п'ять слів сказати своїм розумом, щоб і інших навчити, ніж десятки тисяч слів незрозумілою мовою" (Біблія, 2004, 1Кор.14:19). На П'ятидесятницю в Єрусалимі зійшов Святий Дух на апостолів, що знаменувало народження Христової Церкви. Це сталося в "Сіонській світлиці", де апостоли разом з Дівою Марією молилися, коли раптово з'явилися вогняні язички і всі вони почали говорити різними мовами, прославляючи Бога. Ця подія дала апостолам силу та здатність проповідувати вчення Христа всім народам. Книга Дії Апостолів: основна розповідь про П'ятидесятницю міститься в Дії 2:1–41. Це один із найважливіших текстів Нового Заповіту, який розповідає про історію ранньої Церкви. "Коли настав день П'ятдесятниці, усі вони були однодушно вкупі. І раптом зчинився шум з неба, ніби від сильного вітру, і наповнив увесь дім, де вони перебували. І з'явилися їм розділені язички, мов вогненні, і спочили по одному на кожному з них. І сповнилися усі Духа Святого, і почали говорити іншими мовами, як Дух давав їм провіщати" (Біблія, 2004, Діян.2:1-12). "Віра зі слухання, а слухання через слово Христове", – читаємо в посланні апостола св. Павла (Рим. 10,17). Це завдання виконують слухання, негайно та жертвенно перші апостоли, ученики та послідовники Христа. Чинять це вони згідно з їхніми покликаннями, з благодаттю та дарами, які кожен одержав (1 Кор. 1–7; Рим. 12, 6; Еф. 4, 11). Це значить, що благовіститель Христової "доброї новини" мусить знайти людей там, де вони дійсно перебувають та де вони живуть з їхніми питаннями та турботами. Їх треба осягнути в обставонці їхньої культури, в їхній національній психіці, в їхньому духовному відчутті, їх треба доглядати в їхніх стремліннях, їхніх вимогах, їхніх ідеалах. Сьогодні зветь такий підхід та прийом передавання Євангелія "аккультурацією" або "інкультурацією". Це бо зробить людину теж більш спосібною до прийняття правди та більш здатною до ретельного глядіння, зміцнюючи волю до жертвенності, якої вимагає покликання до надзвичайного, потойбічного, божественного (Ортинський, 1991, с. 8–9). Панотець Іван Ортинський у своїй роботі "За єдність Церкви

і народу" мав на увазі, що вже перші апостоли-посланці, учні Христа велику увагу приділяли слову, мові згідно зі станом культури, національної психіки тих народів, до яких були послані навчати – словом і благодаттю та дарами, які кожен одержав. Деяких Бог поставив у Церкві: по-перше, апостолів, по-друге – пророків, по-третє, учителів, потім дари чудес, потім дари зціляти, помагати управляти й говорити різними мовами" (1, Кор.12,12–29). Отже, як бачимо, у православної церкви ще від апостольських часів постав непорушний Догмат про живу рідну мову в Церкві, бо про це наказує і Святе Письмо, і отці Церкви. "Іншими словами – росіяни й їхні прихильники виступають проти української мови в Церкві не з якихось догматичних чи канонічних перешкод, – бо таких немає, а виключно з цілей політичних, щоб не допустити українців до більшої національної свідомості, а тим самим, щоб легше над ними панувати" (Іларіон, 1962, с. 30).

Дискусія і висновки

Питання збереження української мови в різні часи і на різних континентах розглядалися не так оптимістично. Ярослав Ярмусь тропався цієї теми толерантно, критично зауважуючи: "Збереження своєї рідної мови – це природний гін, природна потреба здорової людини. Але й ця справа доходить до хворобливого стану, бо мовні зусилля частенько лише покривають те, що ми, властиво, глибоко грішимо перед Україною, її проблемами, її народом, її споконвічним минулим в інших відтинках. Я думаю, що пристрасна боротьба за збереження своєї рідної української мови – це в багатьох випадках лише маска національного патріотизму, яка надівається на конференціях, на сценах; у ситуації ж власного дому й родини справа мови частенько стоїть зовсім інакше. Думаю, що не один чесний читач скаже собі: "Та воно ж таке так; хіба в нашій родині ця справа стоїть краще?" (Ярмусь, 1983, с. 204). Олександр Саган в одній зі своїх статей "Проблема ідентифікації Українського православ'я" цю проблему доповнює: "Позбавлення православ'я в Україні "московського духу", повернення до до-московських принципів його розвитку не відбується автоматично лише з переходом богослужіння на живу українську мову. Як застерігав з цього приводу ще в далекому 1942 р. архієпископ Іларіон (Огієнко) у своєму листі до митрополита Андрея Шептицького, цього замало для дерусифікації православ'я в Україні". Нині, як і в далекому 1919 році, ситуація щодо українізації православ'я майже повторюється. Неначе вчора написані слова Владика:

"Серед українського громадянства панує легкість та поверховий погляд на відродження Української Церкви – запровадити Богослужіння українською мовою, такі ж проповіді й на цьому кінчається "українізація" нашої Церкви" (Огієнко, 2007). Протягом століть християнство було духовною основою української культури, і сама культура до певного часу репрезентувала себе переважно у формах церковної літератури, архітектури, музики, народної релігійної обрядовості. Нині конфесійний вплив на культурний розвиток суттєво обмежений і неоднозначний. Релігійні організації, котрі безпосередньо пов'язують себе з історією Українського народу, намагаються сприяти його національно-культурному відродженню. Однак на заваді постають різноманітні труднощі організаційного, матеріально-фінансового, ідеологічного характеру. Дається взнаки загальна секуляризованість суспільного і духовного життя українців. Потрібно також визнати, що в сучасному суспільстві роль релігії в культурному житті з необхідністю маргіна-

лізується, оскільки основні культуротворчі процеси відбуваються поза межами церковних впливів (Здіорук та ін., 2011, с. 15). Але Українська Церква мала повне своє власне життя, внутрішнє й зовнішнє, довгими віками вироблене, і в ньому богослужбова мова – тільки частина цього життя. Та й нема нам чого українізувати, бо не про українізацію своєї Церкви йдеться, а про її повне розмосковлення, цебто про повернення їй усього того, що Церква наша давніше вже мала" (Саган, 2013, с. 164).

Ось і відповідь, що українська мова – це одна із ключових фундаментальних проблем в історії української державності. Мова – код нації. Це не лише спосіб спілкування, вона несе глибоку інформацію про цей етнос і його ментальність, вона відображає наш спосіб мислення. Рідна мова міцно єднає вірних із Богом, сильно допомагає їм у Богопізнанні. Кожна віра найміцніше пов'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Крім того, феномен віри включає в себе довіру, яка постає як інтимно-індивідуальний процес встановлення живого контакту з персоналізованим Абсолютним суб'єктом. До речі, вчені вже давно звернули увагу на феномен молитви з точки зору нейробіології. Виявилось, що задіюються чотири ділянки мозку, які зазвичай "працюють" під час спілкування людей (Предко, 2012, с. 27). У Храмі це спілкування через вербальні і невербальні сигнали, тобто мовні – речові і видимі – обрядово-чинні. Тобто через сучасну мову передається дуже багато важливих психологічних моделей розуміння дійсності, розуміння світу. І досягнути це можливо лише через мову, якою людина мислить і обробляє інформацію. Але, крім того, потрібне нове осмислення нашої історії, традицій, очищення їх від невласливих українцям плевел нетерпимості, зверхності, деспотії. Без такого переосмислення Української Православної Церкви будуть українськими лише за територіальним розташуванням. Без такого переосмислення неможливо буде й побудова єдиної Помісної Православної церкви в Україні та й усієї України як не лише теоретично, але й фактично незалежної держави. Річинський також наголошував, що в питаннях єдності та солідарності стосовно виборювання прав українців на національну Православну Церкву, формування державницької ідеології вкрай важливе таке: "обов'язком нашим є зберегти свою національну особистість і виявити її вагому цінність і красу, отже, передовсім – піднести релігійно-національну свідомість народу й поглибити підлогу тої свідомості: матеріальну й духовну культуру на Українській землі. А через те, що тільки самостійна держава забезпечує кожному народові повний і самобідний розвиток його індивідуальності, – мусить державницька ідеологія об'єднати українців без різниці соціального становища й політичних партій..." (Церква – це душа народу, а мова Церкви – це ключ до цієї душі. Коли церковна мова зрозуміла вірним, то це ключ у руках духовенства, коли ж ні – він далеко від них. Мова в Храмі Божім, якщо служіння українцям, воно має звучати українською, якщо це церква в іншій країні, то хай говорить мовою, яку там розуміють, головне, щоб слово Боже торкнулося серця).

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел
Біблія (Патр. Філарет). (2004). *Книга Священного писання Старого та Нового завіту*. Київська Патріархія УПЦ.

Біленька-Свистович, Л. В., & Рибак, Н. Р. (2000). *Церковнослов'янська мова. Підручник зі словником*. Криниця.

Борейко, Ю. Г., Вергелес, К. М., Вигovsky, Л. А., Гаврилюк, Т. В., Гудима, І. П., Майданевич, Л. О., Нестерова, М. І., Предко, В. В., Предко, Д. С., Предко, О. І., Туренко, В. Е., & Харьковщенко, С. А. (2021). *Безпека, релігія, церква в сучасному суспільстві* (К. М. Вергелес & О. І. Предко, Ред.). ФОР Кушнір Ю. В. <https://dspace.vnmu.edu.ua/handle/123456789/5650>

Гудима, А., & Андрейчин, М. (2007). Праця Арсена Ричинського "Проблема української релігійної свідомості" в українському релігієзнавстві. *Українське релігієзнавство*, 41, 23–27. <https://surl.luh/wanzj>

Здіорук, С., Токман, В., & Литвиненко, О. (2011). *Роль релігійних чинників у поступі українського соціуму. Аналітична доповідь*. Національний інститут стратегічних досліджень НІСД. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/Relyg_chyn-56e51.pdf

Іларіон. (1962). *Хвалімо Бога українською мовою*. Віра й Культура. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24069/file.pdf>

Ісаєвич, Я. Д., & Александрович, В. С. (2001). *Історія української культури: Т.2 Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Мовний код культури*. Наукова думка.

Невідомська, Л., & Лісняк, С. (2018). Роль церковнослов'янської мови в релігійній сфері на різних етапах історичного розвитку України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка ТНПУ. Мовознавство*, 1(29), 40–45.

Огієнко, І. (1931а). *Богослужбова мова в слов'янських церквах*. Синадальна друкарня. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24987/file.pdf>

Огієнко, І. (1931б). *Історія церковно-слов'янської мов*. Синадальна друкарня.

Огієнко, І. (Митр. Іларіон). (2007). *Українська церква. Т. 2: Обмоскволення Української церкви* (М. С. Тимошик, Упоряд.). Наша культура і наука. <https://surl.li/bsihsu>

Ортинський, І. (1991). *За єдність Церкви і народу*. ОО Селезіян. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23467/file.pdf>

Предко, О. І. (2012). Релігійна віра як екзистенційне підґрунтя особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*, 109, 26–30.

Предко, О. І. (2025). Релігійна безпека/небезпека: Можливості та загрози у сфері державно-церковних відносин. *Культурологічний альманах*, 1, 48–54. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.6>

Саган, О. Н. (1999). Етноконфесійна специфіка релігійності в Україні. *Українське релігієзнавство*, 12, 94–105. <https://www.uars.info/index.php/uars/article/view/1043>

Саган, О. Н. (2013). Проблема ідентифікації "українського православія" у витрактуванні митрополита Іларіона (Огієнка). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: історична та філологічна*, 10, 159–166. <http://ohienko.kpnu.edu.ua/issue/view/15314/8796>

Серажим, К. С. (2001) Термін "дискурс" у сучасній лінгвістиці. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, 33(520), 7–12.

Спасенко, П. (2013). Релігійна лінгвістика в Україні: Сучасний стан та перспективи розвитку. *Studia Linguistica*, 7, 121–128. <https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2013-7-121-128-Спасенко-П.-В..pdf>

Сушко, Р., & Левицький, М. (2012). *Хроніка нищення української мови: Від доби Романових до сьогодні*. (О. Погинайко, Ред.; 4-те вид., випр. і доп.). МПП "Талія". https://shron1.chtyvo.org.ua/SushkoRoman/Khronika_nyschennia_ukrainskoi_movy.pdf

Ткачук, М., Єрмоленко, А., Мовчан, П., & Яроцький, П. (2017). Монографія А. Колодного "Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників". *Українське релігієзнавство*, 84, 146–154. <https://uars.info/index.php/uars/article/view/803>

Ярмусь, С. (1983). *Духовність Українського народу*. Товариство "Волинь". <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6487/file.pdf>

References

Bible (Patr. Filaret). (2004). *The Book of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments*. Kyiv Patriarchate of the Ukrainian Orthodox Church [in Ukrainian].

Bilenka-Svystovych, L. V., & Rybak, N. R. (2000). *Church Slavonic language. Textbook with dictionary*. Krynysia [in Ukrainian].

Hennadiy HONCHAROV, PhD, Assoc. Prof.
 ORCID ID: 0000-0001-5335-1152
 e-mail: goncarovgenadij63@gmail.com
 Kharkiv State Academy of Physical Culture, Kharkiv, Ukraine

RELIGIOUS DISCOURSE IN THE DEFENSE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN LITURGICAL USE

Background. *The defense of the Ukrainian language in liturgical use has deep historical roots and is manifested in a number of modern challenges related to the church tradition. Religious figures such as Ivan Ohienko and Arsen Richynskiy emphasized the sacred meaning of the native language, arguing that "language is the heart of the nation: if the language dies out, the nation will die out."*

Methods. *The logical method of generalization was applied, a theoretical analysis of the reviewed scientific publications, monographs was carried out. The use of the philosophical method of religious discourse as a system of speech, reading texts, symbols, ideas and practices, in the Orthodox tradition. Which makes it possible to delve into liturgical texts, as well as socio-cultural manifestations of faith, which form a common understanding of the spiritual, moral and sacred in society through the language of communication.*

Boreyko, Yu. G., Vergeles, K. M., Vyhovskiy, L. A., Havrylyuk, T. V., Hudyma, I. P., Maidanevych, L. O., Nesterova, M. I., Predko, V. V., Predko, D. Ye., Predko, O. I., Turenko, V. E., & Kharkivchenko, E. A. (2021). *Security, religion, church in modern society* (K. M. Vergeles & O. I. Predko, Eds.). FOP Kushnir Yu. V. [in Ukrainian]. <https://dspace.vnmu.edu.ua/handle/123456789/5650>

Hilarion. (1962). *Let us praise God in the Ukrainian language*. Faith and Culture [in Ukrainian]. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24069/file.pdf>

Hudyma A., & Andreychyn, M. (2007). Arsen Richynskiy's work "The Problem of Ukrainian religious consciousness". *Ukrainian Religious Studies*, 41, 23–27 [in Ukrainian]. <https://surl.luh/wanzj>

Isayevich, Ya. D., & Aleksandrovykh, V.S. (2001). *History of Ukrainian Culture: Vol. 2 Ukrainian Culture of the 13th — First Half of the 17th Centuries. The Language Code of Culture*. Naukova dumka [in Ukrainian].

Невідомська, Л., & Лісняк, С. (2018). The role of Church Slavonic in the religious sphere at different stages of the historical development of Ukraine. *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Linguistics*, 1(29), 40–45 [in Ukrainian].

Ohienko, I. (1931a). *Liturgical Language in Slavic Churches*. Synodal Printing House [in Ukrainian]. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24987/file.pdf>

Ohienko, I. (1931b). *History of Church Slavonic Languages*. Synodal Printing House [in Ukrainian].

Ohienko, I. (Metropolitan Hilarion). (2007). *Ukrainian Church. Vol. 2: Moscowization of the Ukrainian Church* (M. S. Tymoshyk, Comp.). Our Culture and Science. <https://surl.li/bsihsu>

Ortynsky, I. (1991). *For the unity of the Church and the people*. OO Salesian [in Ukrainian]. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23467/file.pdf>

Predko, O. I. (2012). Religious faith as an existential basis of personality. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Political Science*, 109, 26–30 [in Ukrainian].

Predko, O. I. (2025). Religious security/danger: Opportunities and threats in the sphere of state-church relations. *Culturological Almanac*, 1, 48–54 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.6>

Sagan, O. N. (1999). Ethno-confessional specificity of religiosity in Ukraine. *Ukrainian Religious Studies*, 12, 94–105 [in Ukrainian]. <https://www.uars.info/index.php/uars/article/view/1043>

Sagan, O. N. (2013). The problem of identifying "Ukrainian Orthodoxy" in the interpretation of Metropolitan Hilarion (Ogienko). *Ivan Ogienko and modern science and education. Scientific Journal: A series of historical and philological*, 10, 159–166 [in Ukrainian]. <http://ohienko.kpnu.edu.ua/issue/view/15314/8796>

Serazhim, K. S. (2001) The term "discourse" in modern linguistics. *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University*, 33(520), 7–12 [in Ukrainian].

Spasenko, P. (2013). Religious linguistics in Ukraine: Current state and development prospects. *Studia Linguistica*, 7, 121–128 [in Ukrainian].

Sushko, R., & Levytskyi, M. (2012). *Chronicle of the Destruction of the Ukrainian Language* (O. Pogynaiko, Ed.; 4th ed., rev. and amend.). MPP "Talya" [in Ukrainian]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Sushko_Roman/Khronika_nyschennia_ukrainskoi_movy.pdf

Tkachuk, M., Yermolenko, A., Movchan, P., & Yarotsky, P. (2017). Monograph by A. Kolodny "Religious Life of Ukraine in the Persons of Its Activists and Researchers". *Ukrainian Religious Studies*, 84, 146–154 [in Ukrainian]. <https://uars.info/index.php/uars/article/view/803>

Yarmus, S. (1983). *Spirituality of the Ukrainian People*. Volyn Society [in Ukrainian]. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6487/file.pdf>

Zdiuruk, S., Tokman, V., & Lytvynenko, O. (2011). *The role of religious factors in the development of Ukrainian society. Analytical report*. National Institute for Strategic Studies NISS [in Ukrainian]. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-10/Relyg_chyn-56e51.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 11.10.25
 Прорецензовано / Revised: 15.11.25
 Схвалено до друку / Accepted: 11.12.25

Results. *Over the centuries, the Ukrainian language has been subjected to numerous bans and oppression by imperial authorities (in particular, the Russian Empire, which issued documents such as the Valuev Circular and the Ems Decree). These actions were intended to oust the Ukrainian language from all spheres of public life, including the church. The use of a living, modern Ukrainian language in churches during divine services is a key element. It is argued that services in the incomprehensible Church Slavonic language do not provide the faithful with all the spiritual benefit. For many believers and part of the clergy, the Church Slavonic language is mistakenly associated with the only "traditional" and "correct" language of divine services, while the use of modern Ukrainian is perceived as modernism or a violation of the canons. The advocacy of the Ukrainian language in worship often intersects with issues of statehood and opposition to Russian influence (through the use of the Moscow variant of Church Slavonic).*

Conclusions. *The language of the church is an important component of national identity and sovereignty. Ukrainian churches, in particular the Orthodox Church of Ukraine (OCU), are working on the gradual introduction of the Ukrainian language, recognizing it as an important element of unity between the people and the Church. Prayer in the native language is considered a direct path to God, which emphasizes its fundamental importance for faith and spiritual life.*

Keywords: *religious discourse, native language, Ukrainian language, Church Slavonic, language – an attribute of the national state.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.